

MARIA ZIELIŃSKA
TOMASZ KOŁODZIEJ
Uniwersytet Zielonogórski*

POZYCJA STRATYFIKACYJNA JEDNOSTKI A SUBIEKTYWNA OCENA POŁOŻENIA SPOŁECZNEGO. PRZYCZYNEK DO ANALIZY STOPNIA ZGODNOŚCI SKAŁ POMIAROWYCH

Streszczenie

Podstawowym celem artykułu jest próba odpowiedzi na pytanie natury metodologicznej: w jakim stopniu wyznaczanie pozycji jednostki w strukturze społecznej za pomocą tzw. kryteriów obiektywnych (dochodu, pozycji zawodowej, wykształcenia) zbieżne jest z subiektywną oceną własnego położenia społecznego oraz jakie czynniki przyczyniają się do zaistniałych rozbieżności. Ogólniejsze pytanie dotyczy możliwości eksplanacyjnych modeli konstruowanych z uwzględnieniem kryteriów obiektywnych i modeli uwzględniających kryteria subiektywne.

Artykuł mieści się w nurcie szeroko rozumianej problematyki dotyczącej przeobrażeń struktury społecznej. Kanwą teoretyczną dla analiz empirycznych są tu socjologiczne teorie struktury i ruchliwości społecznej. Empirycznej ilustracji dostarczą dane pochodzące z longitudinalnych badań socjologicznych [Lubuskiego Sondażu Społecznego (2005 i 2009) oraz Polskiego Generalnego Sondażu Społecznego (2005, 2008)].

Wyniki badań empirycznych jednoznacznie wskazują, że następują zmiany uwarunkowań percepcji własnego położenia społecznego w kierunku zmniejszenia roli zawodu przy jednoczesnym wzroście znaczenie czynników pozazawodowych, wśród których istotną funkcję pełnią subiektywne oceny własnej sytuacji, konteksty porównawcze oraz kategorie (grupy) odniesienia.

---

* e-mail: M. Zielinska@is.uz.zgora.pl; tomas.kolodziej@gmail.com

W artykule zestawione zostaną miary położenia jednostki w strukturze społecznej, oszacowane rozbieżności i wskazane możliwe obszary pozwalające te rozbieżności wyjaśnić.

Słowa kluczowe: pozycja stratyfikacyjna, subiektywna ocena położenia społecznego, skale pomiarowe, położenie społeczne

WPROWADZENIE

W badaniach socjologicznych jednym z ważniejszych problemów jest budowa skal pomiarowych dla zjawisk społecznych z natury swojej niemierzalnych. W założeniu skale te powinny być trafne i rzetelne. Socjologowie coraz częściej korzystają z gotowych, sprawdzonych empirycznie rozwiązań w tym zakresie, stosowanych szczególnie w polskich i międzykrajowych badaniach porównawczych (m.in. POLPAN, EES, PGSS, Diagnoza Społeczna). Zmienność i żywiołowość zjawisk społecznych nakazuje weryfikację istniejących miar, indeksów, wzorów, algorytmów, gdyż procesy społeczne nie przebiegają według jednego schematu i to, co jest właściwe dla jednego społeczeństwa (zbiorowości), może nie być właściwe dla innego. Ponadto ważny jest upływ czasu i kontekst historyczny.

Podstawowym celem artykułu jest próba odpowiedzi na pytanie natury metodologicznej: w jakim stopniu wyznaczanie pozycji stratyfikacyjnej jednostki za pomocą kryteriów obiektywnych – dochodu, pozycji zawodowej, wykształcenia – zbieżne jest z subiektywną oceną własnego położenia społecznego¹. W artykule zestawione zostaną te dwie miary – obiektywna i subiektywna. Ponadto oszacowane zostaną zaobserwowane rozbieżności, wskazane możliwe przyczyny pozwalające te rozbieżności wyjaśnić, a także podjęta zostanie próba odpowiedzi na pytanie, co one wyjaśniają.

Artykuł mieści się w nurcie szeroko rozumianej problematyki dotyczącej przeobrażeń struktury społecznej. Kanwą teoretyczną dla analiz empirycznych są tu socjologiczne teorie struktury i ruchliwości społecznej, klasyczne i współczesne [por. m.in. Sorokin, Merton, Goldthorpe, Ossowski, Wesołowski, Słomczyński,

¹ W artykule pt. *Autopercepcja położenia społecznego w kontekście zmian struktury społecznej w perspektywie regionalnej i ogólnopolskiej* [2013] podjęliśmy problematykę różnic między wyznaczaniem pozycji stratyfikacyjnej jednostki za pomocą trzech miar (wykształcenia, dochodu i zawodu) a samooceną położenia społecznego. Odnotowane duże różnice na skali samooceny zachodzące w czasie (2005–2009) nie były uzasadnione niewielkimi zmianami zachodzącymi (w tym samym czasie) na skali wykształcenia, dochodu i zawodu, co sugerowało nieprzystawalność obiektywnego i subiektywnego pomiaru pozycji społecznej. To właśnie zainspirowało nas do dalszych poszukiwań czynników wpływających na występujące różnice.

Domański]. Empirycznej ilustracji dostarczą dane pochodzące z longitudinalnych badań socjologicznych prowadzonych w ramach Polskiego Generalnego Sondażu Społecznego² [2005, 2008] oraz z Lubuskiego Sondażu Społecznego³ [2005 i 2009].

Artykuł stanowi przyczynek do dyskusji o możliwościach eksplanacyjnych wybranych do analizy skal służących pomiarowi położenia społecznego i przedstawia pewną propozycję, która wymagałaby głębszych studiów empirycznych.

TEORETYCZNE INSPIRACJE

Z punktu widzenia podjętych przez nas rozważań szczególnie istotne są stosowane przez badaczy miary położenia społecznego pozwalające określić miejsce jednostek na górze, w środku i na dole drabiny społecznej. Ustalenie hierarchii ma, zgodnie z twierdzeniami wyrażanymi przez badaczy, głębszy sens. Pozwala wyjaśnić nie tylko mechanizmy osiągania określonych pozycji, ale zrozumieć funkcjonowanie innych wymiarów społecznej rzeczywistości. Jak pokazują badania empiryczne, istnieje silny związek miejsca zajmowanego przez jednostki w strukturze społecznej z innymi cechami jednostkowymi, w tym z postawami wobec ważnych kwestii społecznych, poglądami politycznymi, opiniami na temat kapitalizmu/socjalizmu, a także z cechami psychologicznymi (osobowościowymi) [por. m.in. Hurrelmann 1994, Słomczyński i inni 1988, Słomczyński i inni 1996, Słomczyński, Janicka 2013].

---

² Polski Generalny Sondaż Społeczny (PGSS) – badanie cykliczne prowadzone od 1992 przez zespół Bogdana Cichomskiego w Instytucie Studiów Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego. Skład zespołu badawczego: Bogdan Cichomski (kierownik programu), Tomasz Jerzyński, i Marcin Zieliński. Polskie Generalne Sondaże Społeczne: skumulowany komputerowy zbiór danych 1992–2008. Instytut Studiów Społecznych, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2008.

³ Lubuski Sondaż Społeczny (LSS) jest realizowany w ramach dwóch projektów badawczych finansowanych przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego: całościowo finansowany w ramach grantu na naukę w latach 2005–2008: *Dyfuzja kulturowa i ruchliwość społeczna na pograniczu zachodnim po akcesji Polski do Unii Europejskiej* (nr grantu 1 H02E01629) oraz częściowo finansowany w ramach grantu na naukę w latach 2009–2012: *Dynamika zmian społecznych na pograniczu zachodnim Polski. Procesy dyfuzji kulturowej i ruchliwości społecznej – kontynuacje* (nr grantu 1N116269338). Skład zespołu badawczego: Krzysztof Lisowski (kierownik projektu), Krystyna Janicka, Maria Zielińska, Żyvia Leszkowicz-Baczyńska, Beata Trzop, Dorota Szaban. Wyniki omówione zostały przede wszystkim w dwóch publikacjach: *Lubuszanie u progu XXI wieku. Dyfuzja kulturowa i ruchliwość społeczna na zachodnim pograniczu po akcesji Polski do Unii Europejskiej* Janicka i inni [2010] oraz *Lubuszanie w pierwszej dekadzie XXI wieku. Portret socjologiczny*, (red.) Leszkowicz-Baczyńska Ż., Szaban D. [2012].

Choć naszym celem jest przede wszystkim wskazanie związków między wykorzystywanymi w badaniach empirycznych miarami położenia jednostek w strukturze społecznej, uznaliśmy jednak, że warto odnieść się do kilku przynajmniej koncepcji teoretycznych, które pozwolą umieścić niniejsze rozważania w szerszej perspektywie.

Badania położenia społecznego nieodłącznie wiążą się ze strukturą społeczną, nierównościami, dystansami, hierarchiami, zróżnicowaniem społecznym i pełnią głównie funkcję opisującą różnego rodzaju układy społeczne i ich wzajemne powiązania, dlatego konieczne jest sięganie do socjologicznych teorii struktury społecznej. Na ogół, jak pisał Henryk Domański „*uwarstwienie*” i „*struktura społeczna*” – „*zróżnicowanie społeczne*” i „*nierówności*” *slabiej kojarzą się ze zmianą, a bardziej z czymś, co trwa w dłuższym przedziale czasowym. (...) Narzędzia opisu rzeczywistości społecznej są bowiem lepiej dostosowane do analizowania stabilności niż zmian* [Domański 2004: 23]. Z narzędziami opisu wiąże się problem pomiaru, a w badaniu zmian społecznych ważna jest kwestia ekwiwalentności pomiaru. Jedynie badania podłużne, prowadzone przez długi okres czasu, pozwalają orzekać o kierunku i wielkości zmian⁴. Porównywanie danych pochodzących z różnych momentów czasowych pozwala budować coraz bardziej precyzyjne miary zjawisk społecznych, gotowe do wykorzystania w kolejnych rundach, a także w innych badaniach [Domański 2000, 2004; Domański, Sawiński, Słomczyński 2007]. Powstają nieograniczone możliwości formułowania i weryfikowania nowych hipotez wskazujących zależności między zjawiskami z uwzględnieniem perspektywy diachronicznej. W związku z tym coraz częściej obecnie mówi się o strukturze społecznej, zróżnicowaniu społecznym i nierównościach jako zjawiskach dynamicznych. Warto również stale poddawać weryfikacji istniejące narzędzia pomiaru z uwagi choćby na „przejścia” systemowe i ewolucje konstruktów teoretycznych [por. m.in. Słomczyński, Janicka 2008, 2010, 2013].

Podjęty przez nas problem przystawalności obiektywnej i subiektywnej miary położenia społecznego wymaga odwołania się również do koncepcji postrzegania wzorów prestiżu zawodów jako płaszczyzny analizy prestiżu społecznego,

---

⁴ Takie badania od roku 1988 prowadzi w Polsce zespół pod kierunkiem K.M. Słomczyńskiego w ramach Polskiego Surveyu Panelowego (POLPAN), od 2000 roku zespół pod kierunkiem J. Czapińskiego i T. Panka, od 1992 roku badania prowadzone są przez Instytut Studiów Społecznych UW pod nazwą Polski Generalny Sondaż Społeczny pod kierunkiem B. Cichomskiego. Regionalną wersją PGSS jest Lubuski Sondaż Społeczny realizowany przez Instytut Socjologii Uniwersytetu Zielonogórskiego od 2005 roku. Unikalnym projektem dostarczającym porównywalnych danych dla 24 krajów europejskich jest Europejski Sondaż Społeczny realizowany pod kierunkiem P.B. Sztabińskiego i F. Sztabińskiego w IFiS PAN.

koncepcji znaczenia społecznego (uznania) oraz do koncepcji rozbieżności czynników statusu z kilku przynajmniej powodów. W szczególności odnoszą się one do autopercepcji położenia społecznego, kiedy to jednostki, dokonując oceny, uwzględniają relacje z innymi, własne znaczenie w grupie społecznej/zawodowej, kontekst społeczny (odniesienia do innych).

Po pierwsze – choć, jak wynika z badań, *poziom międzyjednostkowej zgodności w ocenach prestiżu zawodów jest niski* [Domański, Sawiński 1991: 64] i oznacza brak społecznego konsensusu w percepcji uwarstwienia społecznego, to analiza danych z wielu źródeł wskazuje, że hierarchie prestiżu zawodów nie zmieniają się radykalnie. Co prawda następują przesunięcia w tej hierarchii, niektóre zawody „wypadają”, zanikają, w ich miejsce pojawiają się nowe (na przykład związane z rozwojem najnowszych technologii), a percepcja poszczególnych zawodów zaburzona jest przez działanie efektu *ego* [Domański, Sawiński 1991: 190], to prestiż zawodów pozostaje ważnym obszarem analizy. Nie wchodząc w szczegóły, można przyjąć dla potrzeb naszych analiz, iż jednostki, wskazując swoje miejsce na drabinie społecznej, mają „w głowach” hierarchię prestiżu zawodów i umiejscawiają siebie na skali ze względu na miejsce wykonywanego przez siebie zawodu w tej hierarchii w danych warunkach społeczno-ekonomicznych.

Po drugie prestiż osobisty jest trudny do zoperacjonalizowania, gdyż „przykryty jest etykietami pozycji społecznej, owinięty płaszczem pozorów, spowity siecią gestów, ukłonów, respektu i pochlebstw (...), to całość rozproszonych przejawów mieszaniny szacunku, respektu i godności” [Domański 1999: 9]. Można przyjąć, że w subiektywnej ocenie własnego położenia, jednostki, nie definiując prestiżu *explicite*, faktycznie biorą pod uwagę swoje znaczenie, godność osobistą, zajmowane we własnym otoczeniu miejsce.

Po trzecie dekompozycja cech położenia społecznego, występująca wówczas, gdy *określony charakter pracy, wysokość dochodu, wykształcenia, prestiżu – rozchodzą się: poszczególne grupy ludności mają niskie wykształcenie a duże dochody, bądź też wysokie dochody a niski prestiż itp.* [por. Wesołowski 1980: 187–189], jest elementem społecznej świadomości, co oznacza, że może wpływać na ocenę własnego położenia jednostki w strukturze społecznej.

W różnych koncepcjach różne było także podejście do kwestii, czy to pozycja ekonomiczna, czy przynależność zawodowa jednostek ma być podstawowym wskaźnikiem usytuowania w strukturze społecznej [por. m.in Domański, Sawiński, Słomczyński 2007: 15 i Ossowski 1986: 40]. Empirycznie są potwierdzone dodatnie korelacje między tymi atrybutami położenia społecznego, ale istotny jest kontekst historyczny. Posłużyć tu się można przykładem górnik w PRL-u. Zawód ten był wysoko wynagradzany (również przez system wielu przywilejów),

choć z punktu widzenia złożoności pracy był to zawód robotnika, który na ogół w hierarchii prestiżu zawodów zajmuje relatywnie niską pozycję (poza okresem PRL-u).

Skrótowo, ze względu na ramy i charakter artykułu, naszkicowane wybrane koncepcje teoretyczne wskazują na konieczność podjęcia dyskusji na temat korelatów położenia jednostek w strukturze społecznej z uwagi na dynamicznie zmieniającą się społeczną rzeczywistość. Podsumowując powyższe rozważania, można przyjąć wstępne założenie, że jednostki, dokonując autopercepcji swojego położenia społecznego, uwzględniają te wymiary, które najczęściej brane są pod uwagę w wyznaczaniu miejsca w strukturze społecznej, takie jak: pozycja ekonomiczna, pozycja zawodowa i wykształcenie (umiejętności). Można założyć, że w tę ocenę wpisane jest również poczucie własnej wartości, uznania społecznego, prestiżu właśnie. Co prawda niezwykle trudne do oszacowania są proporcje poszczególnych składników tej oceny, zależne od bardzo różnych czynników, w tym cech społeczno-demograficznych. Wydaje się jednak, że warto podjąć próbę bliższego przyjrzenia się tej dosyć powszechnie stosowanej skali.

PODSTAWOWE CELE, ZAŁOŻENIA, KONSTRUKTY I POJĘCIA

W badaniach struktury społecznej trzy wymiary – edukacyjny, zawodowy i ekonomiczny – przyjmowane są jako podstawowe wskaźniki analiz systemu stratyfikacyjnego i na ogół odnotowuje się dodatnie korelacje między nimi. W konsekwencji oznacza to, iż *im wyższe jest formalne wykształcenie, pozycja zawodowa oraz dochody danej jednostki, tym wyższa jest jej pozycja stratyfikacyjna. Ta zależność odpowiada pojęciu wymiaru wertykalnego stratyfikacji społecznej* [Słomczyński, Janicka 2013: 79]. W sytuacji, gdy coraz większa część społeczeństwa (w wyniku edukacyjnego boomu) posiada formalnie wyższe wykształcenie (przynajmniej licencjat), coraz więcej ludzi pracuje na krótkotrwałych umowach, nie mając określonego zawodu, a deklarowane dochody często stanowią część wszystkich dochodów (pozostała część pochodzi z szarej strefy), to konieczne wydaje się wypracowanie nowych skal pomiarowych lub/i włączenie do tych istniejących nowych wskaźników trafniej opisujących położenie jednostki w strukturze społecznej [por. Zielińska, Kołodziej 2013].

Proponujemy rozpatrzyć możliwość połączenia podejścia atrybutywnego z relacyjnym, które uwzględnia samoocenę położenia społecznego. Choć poddane przez nas w artykule analizie miary posiadają odmienne logiki, to poznawczo uzasadnione wydawało się rozpatrzenie problemu ich przystawalności i próba znalezienia odpowiedzi na pytanie, co oznaczają (wyjaśniają) rozbieżności tych

skal. Można przyjąć wstępne założenie, że im większa przystawalność, tym mniejsza rozbieżność czynników statusu. Jeżeli jednostki posiadające wyższe wykształcenie (wysokie kwalifikacje), zajmowałyby wysokie pozycje zawodowe i uzyskiwałyby wysokie dochody, co dawałoby im zawsze wysoką pozycję w systemie stratyfikacji społecznej, i jednocześnie subiektywnie postrzegałyby siebie na szczycie drabiny społecznej, a jednostki posiadające niskie wykształcenie, zajmujące niskie pozycje zawodowe oraz uzyskujące niskie dochody zawsze zajmowałyby niską pozycję w systemie stratyfikacji społecznej (a wszyscy wyrażaliby zadowolenie z zajmowanej pozycji), to świadczyłoby to o optymalnym kształcie struktury społecznej. Akceptacja własnego położenia oznaczałaby akceptację społecznych mechanizmów pozwalających określonym jednostkom zajmować wyższe pozycje społeczne i tym samym osiągać wyższe dochody. Wówczas „funkcjonalna konieczność” i „uniwersalna obecność” stratyfikacji (w rozumieniu Davies’a i Moore’a) stałaby się realnym bytem⁵. W rzeczywistości najczęściej jednostki zajmujące niższe pozycje postrzegają społeczne dystanse i różnice w dostępie do cenionych powszechnie dóbr jako niesprawiedliwe.

Ogólniejsze nasze pytanie dotyczy możliwości eksplanacyjnych modeli konstruowanych z uwzględnieniem kryteriów obiektywnych i modeli uwzględniających kryteria subiektywne. Przede wszystkim interesują nas kwestie różnic występujących między obiektywnie mierzonym miejscem w strukturze społecznej (położeniem stratyfikacyjnym) a subiektywnie określanym położeniem społecznym i odpowiedź na pytanie, co te różnice wyjaśniają i jakie zjawiska można za ich pomocą wytłumaczyć.

W kontekście przytoczonych koncepcji teoretycznych i badań empirycznych ważne wydaje się ustalenie korelacji między stosowanym najczęściej wymiarem stratyfikacji społecznej, wyrażanym poprzez formalne wykształcenie, pozycję zawodową i dochód, a subiektywną oceną własnego położenia społecznego. Wstępnie przyjąć można, że miary te powinny być silnie skorelowane i zbieżne. Wyrażałoby się to następująco: jednostki zajmujące wysoką pozycję z uwagi na wykształcenie, pozycję zawodową i dochód, jednocześnie równie wysoko same lokują siebie na wyższych szczeblach społecznej drabiny.

W sytuacji wzorcowej, respondenci posiadający informacje na temat otoczenia, warunków społeczno-ekonomicznych, w których działają, mając określone wyobrażenia dotyczące wzorów prestiżu zawodów i kształtu sprawiedliwej struktury społecznej, szacując dochody własne na tle innych oraz oceniając

---

⁵ Taki „idealny” świat przedstawiony został w powieści science-fiction A. Huxleya, *Nowy wspaniały świat* [1913].

własną sytuację, potrafią właściwie (zgodnie z posiadaną pozycją ekonomiczną, zawodową, edukacyjną, prestiżem osobistym, poczuciem zadowolenia z własnego miejsca) umiejscowić się na skali. Wówczas wskazania respondentów pokrywałyby się z przypisanymi im wartościami wynikającymi z obiektywnych wskaźników położenia społecznego.

W rzeczywistości jednak należy oczekiwać, że oceny własnego położenia, wskazania na 10-punktowej skali, będą odbiegały od obiektywnego położenia jednostek mierzonego za pomocą trzech wymiarów – dochodów, pozycji zawodowej, wykształcenia. Różnice pomiędzy tymi skalami mogą wynikać z różnych czynników. Po pierwsze ograniczona lub niepełna może być wiedza jednostek na temat cech ich społecznego otoczenia. Po drugie ich wiedza na temat możliwości choćby regionalnego rynku pracy, uwarunkowań społeczno-ekonomicznych może być niewystarczająca. Po trzecie istotnym elementem różnicującym może być specyfika, odmienność regionu.

Przyjeliśmy wstępne założenie, że region zamieszkania różnicuje rozbieżności na analizowanych przez nas skalach i na tym przede wszystkim skoncentrujemy swoją uwagę i tego wymiaru dotyczyć będą analizy.

Oznacza to, że naszym zdaniem wystąpią różnice w określaniu własnego położenia między osobami zamieszkującymi centralne regiony a tymi, które zamieszkują regiony oddalone od centrum i przygraniczne. Ponadto zakładamy, że różnice wystąpią również pomiędzy mieszkańcami regionów wschodnich i zachodnich.

Odnotowanie istotnych różnic między miarami rodziłoby z kolei pytania o związki pozycji różnie usytuowanych na różnych skalach tych samych jednostek z postawami, poglądami, opiniami i cechami psychologicznymi tychże jednostek. Z uwagi na ograniczone ramy, w artykule skoncentrujemy się na pokazaniu zachodzących między miarami rozbieżności, próbując wyjaśnić przynajmniej niektóre przyczyny tego zjawiska.

W analizach przedstawionych w dalszej części artykułu wykorzystane będą dwie podstawowe zmienne. Pierwsza to subiektywnie określana pozycja społeczna, która wyrażona jest na skali 10-cio stopniowej, gdzie 1 oznacza dół skali, a 10 górę skali (na podstawie pytania z ankiety: *W naszym społeczeństwie są grupy ludzi, które zajmują wyższe pozycje i takie, które zajmują niższe pozycje. Przedstawiamy skalę, która biegnie od góry do dołu. W którym miejscu na tej skali umieścił(a)by P. siebie?*). Jednostki, wybierając odpowiedni punkt na skali, kierują się różnymi względami. Prawdopodobnie ważne są przy tym takie wymiary, jak sytuacja materialna i pozycja zawodowa, ale równie ważne może być uwzględnianie *role-set* [Merton 1957]. Przy pełnieniu wielu ról społecznych, zajmowaniu różnych pozycji, pełnieniu różnych stanowisk w coraz bardziej

różnicujących się społeczeństwach określenie własnego położenia społecznego jest wypadkową tych elementów.

Druga zmienna to stratyfikacyjna pozycja społeczna, która uznana została za obiektywną miarę położenia społecznego. Wyznaczona jest ona przez trzy wymiary: (1) wykształcenie (mierzone na skali 11 punktowej oznaczającej lata nauki), (2) dochód (dochód respondenta mierzony w złotych), (3) zawód (mierzony na 9-cio stopniowej skali – klasyfikacji ISCO), przy zastosowaniu analizy czynnikowej, utworzonej jedną zmienną ciągłą. Analiza przeprowadzona została z zachowaniem następujących warunków: (1) macierz korelacji uwzględniająca współczynniki, KMO i test sferyczności Bartletta, przeciwobrazy. Wyodrębnianie metodą osi głównych. (2) Rotacja metodą Varimax. (3) Zapis czynnika jako zmiennej metodą regresji.

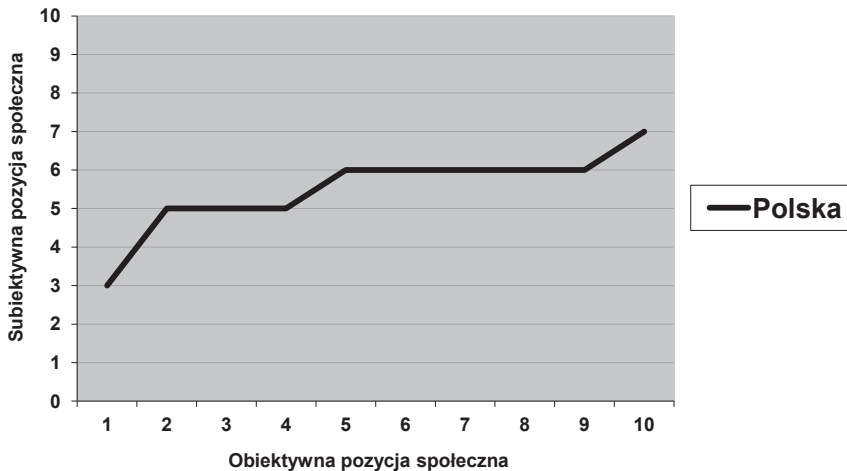
POZYCJA STRATYFIKACYJNA W KONTEKŚCIE OCENY WŁASNEGO POŁOŻENIA SPOŁECZNEGO

Wykresy 1–7 przedstawiają przebieg dwóch skal, będących przedmiotem naszego zainteresowania, tj. subiektywnej oceny własnej pozycji społecznej respondentów (oś wertykalna) oraz pozycji społecznej wyznaczonej za pomocą obiektywnych wskaźników (oś horyzontalna). Zmienna obrazująca obiektywne położenie społeczne respondentów stworzona została w oparciu o trzy zmienne – wykształcenie, dochód oraz zawód respondenta. Te trzy wymiary, jak pisaliśmy wcześniej, tradycyjnie wykorzystywane są w analizach socjologicznych do wyznaczania pozycji społecznej respondenta.

Wykres 1 dotyczący wyników dla całego kraju bez podziału na regiony pokazuje, że subiektywne oceny jednostek, które obiektywnie znajdują się w dolnej połowie skali położenia społecznego, są zawyżone. Z drugiej strony subiektywne oceny własnego położenia społecznego jednostek znajdujących się wyżej na skali społecznej stratyfikacji są zaniżone. Widać więc, że subiektywne oceny położenia społecznego respondentów, utrzymując kierunek zgodny z ich obiektywnym położeniem społecznym, są znacznie mniej zróżnicowane.

Taki rozkład badanych cech może być wyjaśniony przez zakres niezależności osobistej, o czym pisał Stanisław Ossowski: *awans ekonomiczny na niższych szczeblach stanowi na ogół znacznie większe rozszerzenie zakresu niezależności osobistej niż odpowiadający mu proporcjonalnie awans ekonomiczny na wyższych jej szczeblach (...). Środki ekonomiczne wystarczające do tego, aby się uwolnić z pozycji, jaką daje dolny człon stosunku, mogą być daleko mniejsze niż środki niezbędne do zajęcia pozycji górnego członu* [Ossowski 1986: 41–42].

WYKRES 1. Subiektywna ocena położenia społecznego a pozycja stratyfikacyjna jednostki – dane dla Polski w 2008 roku

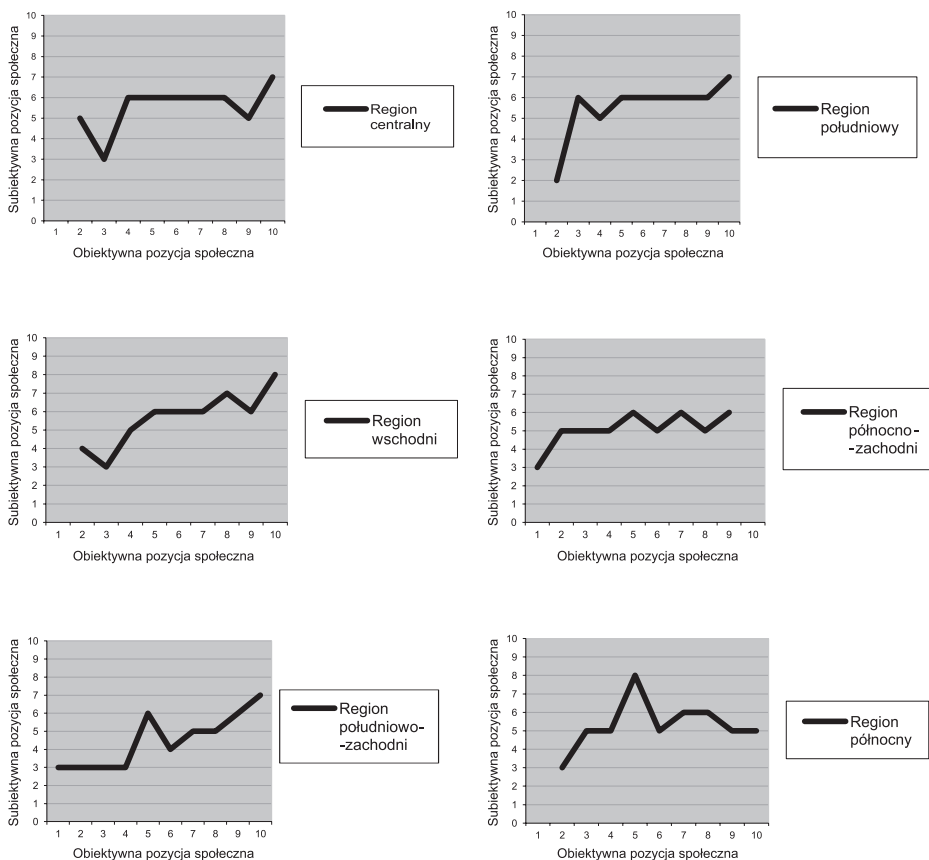

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych PGSS.

To, jak zróżnicowane jest subiektywne postrzeganie własnej pozycji społecznej pomiędzy mieszkańcami sześciu regionów (wyróżnionych na podstawie podziału GUS), pokazują wykresy 2–7. Widoczne jest nie tylko zróżnicowanie między regionami, ale i różnice w stosunku do wykresu skonstruowanego w oparciu o dane dla całego kraju. Oznacza to, że w analizach zmian struktury społecznej i czynników ją różnicujących, region stanowić może istotną zmienną wyjaśniającą odnotowane różnice.

Różnice te znajdują również odbicie w wynikach wielkości współczynnika korelacji pomiędzy poddanymi analizie miarami – subiektywną oceną własnego położenia a pozycją stratyfikacyjną jednostki. Podobnie jak w przypadku wykresów, wynik dla całego kraju stanowi niejako punkt odniesienia, względem którego oceniane są wyniki dla poszczególnych regionów (rysunek 1). Współczynnik korelacji analizowanych zmiennych wynosi dla całego kraju 0,358. Korelacja jest istotna statystycznie oraz dodatnia. Współczynniki korelacji dla każdego z sześciu regionów również są istotne statystycznie i dodatnie. Występują jednak ewidentne różnice siły związków korelacyjnych w analizowanych przypadkach. Wyraźnie widoczne jest to, że największą siłą współczynnika korelacji charakteryzuje się region wschodni i siła ta słabnie wraz z przesuwaniami się ku zachodnim regionom.

WYKRESY 2–7. Subiektywna ocena położenia społecznego a pozycja stratyfikacyjna jednostki – dane dla poszczególnych regionów Polski w 2008 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych PGSS.

Korelacja jest najsilniejsza w regionie wschodnim (0,404) oraz centralnym (0,393), następnie w regionach południowo-zachodnim i północno-zachodnim (odpowiednio 0,378 i 0,339). Najsłabszym współczynnikiem odznaczają się regiony północny (0,305) oraz południowy (0,300). Przyczyn tej sytuacji można upatrywać w specyfice poszczególnych regionów. Bliskość granicy, częstsze kontakty z sąsiednimi krajami wpływać mogą na subiektywną ocenę własnej sytuacji przez mieszkańców danego regionu. Kontekstem odniesienia są tu sąsiadujące z Polską regiony przygraniczne i pojawiający się „efekt pogranicza”

[por. Zielińska 2007]. Mieszkańcy regionu wschodniego mogą w wyniku tego porównania odczytywać swoją sytuację jako lepszą, z kolei mieszkańcy regionów zachodnich poprzez kontakt z relatywnie zamożniejszymi mieszkańcami Niemiec oraz Czech mogą odczuwać swoją sytuację jako gorszą.

RYSUNEK 1. Mapa Polski w podziale na sześć regionów GUS wraz z wartościami współczynnika korelacji pomiędzy analizowanymi zmiennymi

Źródło: opracowania własne na podstawie materiałów GUS.

W celu weryfikacji postawionych założeń zbudowano model regresji przedstawiony za pomocą następującego równania: *subiektywna ocena położenia społecznego* = $a+b$ (*pozycja stratyfikacyjna jednostki*).

TABELA 1 Analiza regresji dla modelu: *subiektywna ocena położenia społecznego* = $a+b$ (*pozycja stratyfikacyjna jednostki*) – dane dla kraju oraz sześciu regionów GUS w 2008 roku

Region	Model	R2	B	Istotność
Polska	Stała (a)	0,128	0,358	0,000
	Obiektywna pozycja społeczna			0,000
Centralny	Stała (a)	0,155	0,393	0,000
	Obiektywna pozycja społeczna			0,000

Region	Model	R2	B	Istotność
Południowy	Stała (a)	0,090	0,300	0,000
	Obiektywna pozycja społeczna			0,000
Wschodni	Stała (a)	0,164	0,404	0,000
	Obiektywna pozycja społeczna			0,000
Północno-zachodni	Stała (a)	0,115	0,339	0,000
	Obiektywna pozycja społeczna			0,000
Południowo-zachodni	Stała (a)	0,143	0,378	0,000
	Obiektywna pozycja społeczna			0,000
Północny	Stała (a)	0,093	0,305	0,000
	Obiektywna pozycja społeczna			0,000

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych PGSS.

Przeprowadzona analiza regresji dla proponowanego modelu (*subiektywna ocena położenia społecznego* = $a+b$ (*pozycja stratyfikacyjna jednostki*)) pokazuje, że pomimo względnie wysokiej oraz istotnej statystycznie korelacji pomiędzy subiektywnie wyznaczaną pozycją społeczną a mierzoną przy pomocy obiektywnych kryteriów pozycją społeczną, która występuje zarówno na poziomie całego kraju, jak i poszczególnych regionów, moc wyjaśniająca takiego modelu jest bardzo niska. Potwierdzone zostało przypuszczenie, że wskazania respondentów dotyczące ich subiektywnego położenia społecznego, są w dużej mierze niezależne od ich faktycznego położenia społecznego wynikającego z obiektywnych wskaźników. Wynik ten wzmacnia przekonanie o konieczności stosowania podejścia relacyjnego i atrybutywnego w poszukiwaniu cech opisujących badaną zbiorowość/ społeczeństwo. Subiektywne odczucia respondentów w tym aspekcie zależą zatem w istotnym stopniu od innych zmiennych, co zdaje się potwierdzać przyjęte w niniejszym tekście założenia.

Kolejnym krokiem pozwalającym bliżej przyjrzeć się korelacji dwóch analizowanych skal było wprowadzenie do modelu zmiennych kontrolnych (płeć, wiek, wielkość miejscowości zamieszkania) oraz zmiennych, które zgodnie z naszymi założeniami istotnie mogą wpływać na subiektywną ocenę położenia społecznego, to znaczy: zadowolenie z własnej sytuacji finansowej oraz ocena dochodów rodziny własnej na tle dochodów innych rodzin.

Ostatecznie model uzyskał postać:

Subiektywna ocena położenia społecznego = a+b (pozycja stratyfikacyjna jednostki + c (wiek)+d (płeć) + e (wielkość miejsca zamieszkania) + f (zadowolenie z własnej sytuacji finansowej) + g (dochody rodziny na tle innych rodzin).

Z danych przedstawionych w tabeli 3 wynika, że modele uzyskane w wyniku analizy regresji skonstruowane oddzielnie dla kraju i poszczególnych regionów są odmienne i wewnętrznie zróżnicowane, zarówno ze względu na wartości poszczególnych zmiennych, jak i ze względu na ostateczny wynik wariancji wyjaśnianej zmiennej (R2). W tabeli zaznaczono te zmienne, które zostały usunięte z uwagi na niskie wartości.

Należy zauważyć, że modele dla regionów wschodniego, centralnego oraz południowego są modelami znacznie bardziej rozbudowanymi niż te dla regionu zachodniego i północnego. Należy również zauważyć, że o ile w regionach wschodnim i centralnym istotne statystycznie są zarówno zmienna dotycząca zadowolenia z własnej sytuacji finansowej, jak i dochodów rodzin na tle innych rodzin, to w pozostałych regionach występuje jedynie ta druga zmienna. Wynikać to może z faktu, że kontakty z relatywnie zamożniejszymi sąsiadami z zagranicy (Niemcy, Czechy) wpływają na subiektywne postrzeganie swojej sytuacji przez respondentów. Również w regionach, w których występują wielkie aglomeracje miejskie, ta zmienna okazuje się istotną w modelach. Płeć jest najslabszą z wykorzystanych zmiennych i pojawia się jedynie w modelu dla regionu południowego. Wnioskowanie na podstawie tak zbudowanych modeli jest ograniczone. Poza tym należy pamiętać, że wyróżnione przez GUS regiony nie odpowiadają dokładnie kryteriom, które pozwalałyby przypisać regionom cechy z uwagi na położenie przygraniczne/centralne. Niemniej uzyskane dane pozwalają na sformułowanie ostrożnych wniosków i zachęcają do dalszych poszukiwań.

TABELA 3. Analiza regresji dla modelu: subiektywna ocena położenia społecznego = a+b (pozycja stratyfikacyjna jednostki) + c (pleć)+ d (wiek)+ e (wielkość miejscowości zamieszkania)+f (zadowolenie z własnej sytuacji finansowej)+g (dochody rodziny na tle innych rodzin) – dane dla kraju oraz sześciu regionów GUS w 2008 roku

Region	Model	R2	B (siła czynnika)	Istotność
Polska	Stała	0,188		0,000
	Pozycja obiektywna		0,244	0,000
	Wiek		-0,150	0,000
	Wielkość miejscowości zamieszkania		0,065	0,027
	Zadowolenie z własnej sytuacji finansowej		-0,130	0,000
	Dochody rodziny na tle innych rodzin		0,105	0,000
	<i>Zmienne wykluczone: Płeć</i>			
Centralny	Stała	0,272		0,000
	Pozycja obiektywna		0,200	0,002
	Wiek		-0,241	0,000
	Wielkość miejscowości zamieszkania		0,150	0,012
	Zadowolenie z własnej sytuacji finansowej		-0,155	0,006
	Dochody rodziny na tle innych rodzin		0,111	0,060
	<i>Zmienne wykluczone: Płeć</i>			
Południowy	Stała	0,168		0,000
	Pozycja obiektywna		0,234	0,001
	Wiek		-0,128	0,056
	Płeć		-0,135	0,037
	Wielkość miejscowości zamieszkania		0,136	0,037
	Dochody rodziny na tle innych rodzin		0,159	0,014
	<i>Zmienna wykluczona: zadowolenie z własnej sytuacji finansowej</i>			
Wschodni	Stała	0,234		0,000
	Pozycja obiektywna		0,314	0,000
	Zadowolenie z własnej sytuacji finansowej		-0,159	0,024
	Dochody rodziny na tle innych rodzin		0,190	0,008
	<i>Zmienne wykluczone: wiek, płeć, wielkość miejscowości zamieszkania</i>			

Region	Model	R2	B (siła czynnika)	Istotność
Północno-zachodni	Stała	0,139		0,000
	Pozycja obiektywna		0,311	0,000
	Wiek		-0,156	0,038
	<i>Zmienne wykluczone: płeć, wielkość miejscowości zamieszkania, zadowolenie z własnej sytuacji finansowej, dochody rodziny na tle innych rodzin</i>			
Południowo-zachodni	Stała	0,185		0,000
	Pozycja obiektywna		0,287	0,003
	Dochody rodziny na tle innych rodzin		0,225	0,018
	<i>Zmienne wykluczone: wiek, płeć, wielkość miejscowości zamieszkania, zadowolenie z własnej sytuacji finansowej</i>			
Północny	Stała	0,117		0,000
	Pozycja obiektywna		0,256	0,002
	Dochody rodziny na tle innych rodzin		0,161	0,048
	<i>Zmienne wykluczone: wiek, płeć, wielkość miejscowości zamieszkania, zadowolenie z własnej sytuacji finansowej</i>			

WNIOSKI

Poszukiwanie odpowiedzi na pytanie o przyczyny występowania rozbieżności poddanych analizie dwóch miar wyznaczania położenia społecznego jednostki – subiektywnej oceny położenia społecznego i stratyfikacyjnej pozycji jednostki, nie przyniosły jednoznacznej odpowiedzi. Zestawienie tych skal przyniosło interesujące rezultaty, gdy analizowano je oddzielnie dla kraju i dla poszczególnych regionów. Z wykresu, w którym wykorzystano dane dla Polski (ogółem), wynika, że jednostki znajdujące się poniżej środkowego punktu skali, mają skłonność do zawyżania własnej oceny położenia społecznego. Mimo niższego usytuowania w wymiarze stratyfikacyjnym z uwagi na niższe dochody, gorszą pozycję zawodową i niższe wykształcenie, ich ocena własnego miejsca w strukturze społecznej wypada relatywnie lepiej. Wyniki dla poszczególnych regionów Polski są odmienne od wyniku dla całej Polski i dodatkowo wyraźnie zróżnicowane. Wynik dla regionu północnego oznacza na przykład, że jednostki posiadające najwyższą pozycję stratyfikacyjną oceniają swoje położenie społeczne na takim

samym poziomie, jak jednostki znajdujące się poniżej środka tej skali, a jednostki, które znajdują się na środku skali uwzględniającej obiektywne wymiary, jednocześnie oceniły swoje położenie jako relatywnie wysokie (wyżej niż jednostki zaklasyfikowane do kategorii osób posiadających wysokie dochody, wysoką pozycję zawodową i wyższe wykształcenie). W regionie północno-zachodnim wykres łączący pozycję stratyfikacyjną z oceną własnego położenia jednostek w porównaniu do wykresów charakteryzujących pozostałe regiony, jest bardziej „płaski”. Oznacza to, że bez względu na zajmowaną pozycję stratyfikacyjną, jednostki oceniają własne położenie mniej więcej na podobnym poziomie.

Łączenie podejścia atrybutywnego i relacyjnego w wyznaczaniu pozycji społecznej jednostki jest uzasadnione. Kolejnym krokiem może być próba przedstawienia wzoru współczynnika, na podstawie którego dokonywałoby się obliczeń występujących różnic pomiędzy analizowanymi miarami położenia społecznego, co z kolei wskazywałoby na zbliżanie się/oddalanie) do/od modelowego ujęcia. Do osiągnięcia tego celu konieczne jest odwołanie się do bardzo szczegółowych charakterystyk poszczególnych regionów i wzbogacenie modeli wyjaśniających o szereg zmiennych relacyjnych. Z przedstawionych danych wynika przede wszystkim, że region stanowi zmienną istotnie różnicującą nie tylko pozycję stratyfikacyjną jednostek, ale i ocenę własnego położenia społecznego, a przyczyny tego zróżnicowania są złożone, zaś odnotowane różnice w odniesieniu do poszczególnych regionów mogą wyjaśniać odmienne postawy mieszkańców poszczególnych regionów wobec ważnych kwestii społecznych, poglądów politycznych, opinii na temat kapitalizmu/socjalizmu, a także mogą być związane z cechami psychologicznymi.

BIBLIOGRAFIA

- Domański H., 1999, *Prestiż*, Wrocław: Wyd. Funna.
- Domański H., 2000, *Hierarchie i bariery społeczne w latach dziewięćdziesiątych*, Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Domański H., 2004, *Struktura społeczna*, Warszawa: Wyd. SCHOLAR.
- Domański H., Sawiński Z., Słomczyński K.M., 2007, *Nowa klasyfikacja i skale zawodów*, Warszawa: Wyd. IFiS PAN.
- Domański H., Sawiński Z., 1991, *Wzory prestiżu a struktura społeczna*, Wrocław, Warszawa, Kraków: Ossolineum.
- Goldthorpe J., 1980, *Social Mobility and Class Structure In Modern Britain*, Oxford: Clarendon Press.
- Huxley A., 2013, *Nowy wspinały świat*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA SA, Warszawa.

- Hurrelmann K., 1994, *Struktura społeczna a rozwój osobowości*, Poznań: Wyd. naukowe UAM.
- Janicka K., 1997, *Sytuacja pracy a struktura społeczna*, Warszawa: Wyd. IFiS PAN.
- Janicka K., Leszkowicz-Baczyńska Ż., Leszkowicz-Baczyński J. i in., 2010, *Lubuszanie u progu XXI wieku. Dyfuzja kulturowa i ruchliwość społeczna na zachodnim pograniczu po akcesji Polski do Unii Europejskiej*, Zielona Góra: Wyd. UZ.
- Kohn M.L., Schooler C., 1986, *Praca a osobowość. Studium współzależności*, Warszawa: PWN.
- Leszkowicz-Baczyńska Ż., Szaban D. (red.), 2012, *Lubuszanie w pierwszej dekadzie XXI wieku. Portret socjologiczny*, Zielona Góra: LTN.
- Merton R., 1957, *Social Theory and Social Structure*, Glencoe III: The Free Press.
- Ossowski S., 1986, *O strukturze społecznej*, Warszawa: PWN.
- Słomczyński K.M., Kohn M.L., Janicka K. i in., 1988, *Sytuacja pracy i jej psychologiczne konsekwencje. Polsko-amerykańskie analizy porównawcze*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź: Ossolineum.
- Słomczyński K.M., Janicka K., Mach B. i in., 1996, *Struktura społeczna a osobowość. Psychologiczne funkcjonowanie jednostki w warunkach zmiany społecznej*, Warszawa: IFiS PAN.
- Słomczyński K.M., Janicka K., 2008, *Dychotomie w strukturze klasowej: o efekcie świętego Mateusza i pogłębiających się nierównościach społecznych*, w: J. Mucha, E. Narkiewicz-Niebdalec, M. Zielińska (red.), *Co nas łączy, co nas dzieli?*, Zielona Góra: Oficyna Wyd. UZ, s. 123–138.
- Słomczyński K.M., Janicka K., 2010, *Struktura społeczeństwa polskiego: zmiany w latach 1978–2008*, w: W. Morawski (red.), *Modernizacja Polski. Struktury, agencje, instytucje*, Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, s. 552–583.
- Słomczyński K.M., Janicka K., 2013, *Od nierówności do polaryzacji: biegunowość struktury klasowej a pogłębiające się różnice w postawach i zachowaniach natury społecznej i politycznej*, w: J. Grotowska-Leder, E. Rokicka (red.), *Nowy ład? Dynamika struktur społecznych we współczesnych społeczeństwach*, Łódź: Wyd. UŁ.
- Wesołowski W., 1980, *Klasy, warstwy, władza*, Warszawa: PWN.
- Zielińska M., 2007, *Pogranicze i Centrum. Wybrane problemy analiz porównawczych w badaniach sondażowych*, „Przegląd Socjologiczny”, tom LXVI/1.
- Zielińska M., 2012, *Deprywacja materialna jako wskaźnik standardu i jakości życia w gospodarstwach domowych w Polsce – kontekst regionalny i ogólnopolski*, w: M. Janoś-Kresło (red.), *Gospodarstwa domowe w XXI w. Konsumpcja. Jakość życia*, Warszawa: Szkoła Główna Handlowa – Oficyna Wydawnicza, s. 193–215.
- Zielińska M., Kołodziej T., 2013, *Autopercepcja położenia społecznego w kontekście zmian struktury społecznej w perspektywie regionalnej i ogólnopolskiej*, w: J. Grotowska-Leder, E. Rokicka (red.), *Nowy ład? Dynamika struktur społecznych we współczesnych społeczeństwach*, Łódź: Wyd. UŁ.

Maria Zielińska
Tomasz Kołodziej

**POSITION STRATIFICATION OF THE INDIVIDUALS AND THE SUBJECTIVE
EVALUATION OF SOCIAL POSITION. ANALYSIS OF THE DEGREE
OF COMPLIANCE MEASUREMENT SCALES**

Abstract

The primary objective of this article is to answer the question of a methodological nature: to what extent position in the social structure of individuals determine by using the so-called objective criteria (income, occupational position, education) is consistent with the subjective assessment of their social position, and what factors contribute to the existing discrepancies. General question concerns the explanatory possibility of models constructed with the criteria of objective and models based on subjective criteria.

The article is located in the mainstream of broadly understood issues concerning the transformation of the social structure. Theoretical basis for the empirical analysis are the sociological theories of structure and social mobility. Empirical illustrations based are on data from a longitudinal sociological studies: Lubuskie Social Survey (2005 and 2009) and the Polish General Social Survey (2005, 2008).

The results of empirical studies clearly indicate that changes occur in conditions of perception of self social position in such direction, that the role of profession is reduced and the growing importance of non-work factors, among which important function fully subjective assessment of their own situation, comparative contexts, and categories (groups) references.

The article summarized the measure of the position in the social structure, estimates of the divergence and indicated possible areas allowing these divergence to explain.

Key words: position stratification, subjective evaluation of social position, measurement scales, social position